

REFLEXELE LINGVISTICE ALE UNOR RITUALURI TRADIȚIONALE - IMPLICAȚII LEXICOGRAFICE

O cercetare aprofundată a problemei amintite nu s-a realizat până acum; există, e drept, o serie de articole, lucrări care au analizat diverse aspecte particulare. Încercăm să oferim câteva sugestii care să contribuie la realizarea în viitor a unui studiu sistematic și coerent al temei în discuție.

Am dori să atragem atenția asupra faptului că nu vor intra în discuție decât acele cuvinte, expresii, sintagme care reflectă ritualuri bine precizate pe teren popular, în timp ce multe alte elemente lingvistice cu bază folclorică nu vor fi luate în calcul, oricât de interesante ar fi.

Este necesară, pentru început, o definiție a ritualului:

„punerea în scenă a unui eveniment sacru sau a unui mit prin codificarea și decodificarea acestora” [1]

Se observă cu ușurință faptul că ritualul implică o „dramatizare” care trebuie să îndeplinească unele condiții obligatorii:

- existența unei teme cu caracter mitologic;
- prezența unor actanți specifici;
- derularea într-un spațiu sacru;
- existența (sau nu) a publicului;
- credința participanților în eficacitatea ritualului.

Pe teren folcloric unele dintre elementele amintite s-au estompat destul de mult, dar, în esență, schema pomenită și-a păstrat valabilitatea. Ritualurile tradiționale românești au generat o serie de elemente de ordin lingvistic: cuvinte, sintagme, sensuri, expresii. Vom încerca să oferim exemple pentru fiecare situație în parte.

Pentru prima categorie de elemente lingvistice (cuvintele) putem menționa o serie de exemple:

a îmbărbura, călimărean, rodină, a semăna, a sorcovi, a tălmăci, a despăși, a despetrece, a ghidănăci, făcaș, a ghici et.

Este vorba, în esență de substantive ce denumesc actanții specifici diverselor ritualuri sau verbe ce denumesc acțiunea rituală:

- **călimărean** „unul din cei ce merg pe calea mare” (MCD, I, p. 19); de remarcat că expresia a se duce pe calea mare face trimitere la o acțiune rituală: „a se duce cu plocon, după nuntă la socrii miresei” [2]
- **a îmbărbura** „a unge la Sf. Barbura pe copii (în frunte, pe cei doi obraji și la buric) cu căline numite barbure, amestecate cu miere, ca să fie feriți de vărsat” (DULR, p. 305).
- **a semăna** „a arunca boabe de grâu, de orez, bomboane, stafide etc la anul nou, la nuntă etc, însoțind gestul de o urare” (DLR, tom X, partea a II-a, p. 662).
- **a sorcovi** „a ura cu sorcova” (Ibidem, partea IV, p. 1247).
- **a ghidănăci** „a ciocăni cărbunii cu văturaiul când țiuie, ca să astupe gura dușmanilor” [3].
- **a tălmăci** „a da anumitor fapte, ființe, obiecte visate diverse semnificații, în concordanță cu tradițiile divinatorii” (DDPR, p. 1177).
- **a descânta** „a rosti descântece sau vrăji însoțite de numite gesturi magice pentru a obține îndepărtarea unui farmec, vindecarea de o boală” (DLRM, p. 231).
- **a descolinda** „a întoarce în rău urările de bun augur ale colindei sau ale colindelor cântate anterior” [4].
- **a ura** „a recita plugușorul sau alte colinde de Anul nou, umblând în grup sau alții de la casă la casă” (DLRLC, IV, p. 588).

Să ne oprim acum asupra unor sensuri dezvoltate de o serie de cuvinte ca urmare a implicării obiectului sau acțiunii denumite de aceste cuvinte într-un context ritual: a (se) mira, modâlcă, plugar, semcă, șoaldă, a săgeta, semănător, benchi, a drege, a lega etc. Vom urmări câteva exemple:

- **modâlcă** „petică înnodată așa fel fel că seamănă a gălcă. Legăturică ce cuprinde în ea felurite lucruri ori vrăjite, ori care, prin firea lor, fără a fi vrăjite au putere de vrajă” [5].
- **Plugar** „flăcău care umblă cu plugușorul în ajunul Anului Nou” (DLR, tom VIII, partea III, p. 808). Sens prim : „persoană care locuiește în mediul rural și a cărei ocupație de bază este agricultura” (*Idem*).
- **benchi** „mic semn negru (natural sau artificial) pe obraz sau pe trup; semn făcut pe fruntea cuiva ca să fie ferit de deochi” (DEX, 94). Sens prim: „mică pată pentru frumusețe” (DESLR, 59).
- **a drege** (în expresia a drege mortul) „a face un anumit ritual la mormântul cuiva pentru a împiedica mortul să se facă strigoi” [6]. Sens prim: „a repara”.
- **a lega** „a paraliza, prin farmece” (DA, tom II, partea a II-a, p. 136). Sens prim: „a împreuna, a uni strâns” (DEX, V).
- **a desface** „a nimici, a distruge vraja sau farmecul care apasă asupra cuiva” (DLRM, p. 233) Sens prim: „a dezlega, a dezlipi”.
- **semănător** „persoană care seamănă de Anul Nou” (DDPR, p. 239). Sens Prim: „muncitor agricol care seamănă” (DEX, p. 972).

După ce am avut în vedere o serie de cuvinte și de sensuri cu implicare spirituală, vom urmări, în continuare, unele sintagme ce fac referire la scenarii rituale:

bradul miresei, pomana caloienilor, colac de Sângeorz, masa moașei, pomana porcului, focul lui Sâmedru, târg de sărutat etc.

- **bradul miresei** „brad care este împodobit în seara de fedeleș (sâmbăta), la casa ginerelei; este purtat a doua zi de fratele de ginere în fruntea alaiului până la casa miresei, unde este înfipt în coama casei” [7].
- **pomana caloienilor** „alteori ceata se adună la o casă unde se desfășoară o masă cu mâncări și băuturi, numită pe alocuri pomana caloienilor” [8].
- **Colac de Sângeorz** „covrig mare din făină de grâu care se pune pe găleata împodobită cu flori de câmp și tulpini de leuștean, în timpul mulșului la Sâmbra oilor sau Măsuriișul laptelui, rupt în bucăți și mâncat de ciobani și stăpânii turmelor, de oile și câinii stânei, în ziua de Sângeorz” [9].
- **masa moașei** „petrecere a mamelor la casa femeii care le-a moșit copiii în ziua a treia după Bobotează” [10].
- **pomana porcului** „masă care se face mai ales la țară, după tăierea porcului pentru sărbătorile de iarnă, când se mănâncă preparate făcute numai din carnea lui”. [11]
- **focul lui Sâmedru** „ceremonial nocturn de înnoire a timpului calendaristic, asemănător revelionului, care se desfășoară în ajunul Sâmedrului la care participă în jurul unui imens rug funerar aprins pe înălțimi de flăcăi, întreaga suflare a asatului” [12].
- **târg de sărutat** „posibilă urmă a unui ritual de tip „prostituție sacră”; petrecere populară din zona Zarandului, la care tinerele recent căsătorite sărută bărbații întâlniți în cale, gest pentru care li se plătește” [13].

Există numeroase expresii care își au originea pe terenul practicilor rituale; să urmărim doar câteva exemple:

- **A se duce pe calea mare** „a se duce cu plocon după nuntă, la socrii miresei” [14].
- **S-a făcut Drăgaică în capul lor** „se zice [...] când se iau mai mulți la bătaie” [15].
- **A se prinde surate** „(despre femei) a lega între ele o prietenie trăinică” (DEX, p. 1046).
- **A umbla cu Lăzărița** „ceremonial al cetei feminine, structurat după modelul colindelor, dedicat zeului vegetației în Sâmbăta Floriilor. Personajul central, Lăzărița, îmbrăcată mireasă se plimbă cu pași dansanți, înainte și înapoi, în interiorul cercului format din surate, pe o melodie simplă, duioasă, care povestește drama eroului vegetației” [16].
- **A-și aprinde paie în cap** „a atrage atenția asupra sa prin aprinderea unei rogojini ridicate deasupra capului; a-și atrage necazuri” [17].

- **A pune mâna în foc (pentru cineva sau ceva)**, „a garanta, a susține cu tărie, cu toată convingerea” [18].
- **A turna cu găleata**, „a ploua tare, torențial” [19].
- **A lua la vale** „a face de râs pe cineva, a-și bate joc” [20].
- **A lucra la cămașa ciumei** „în mare grabă, foarte repede” [21].

Cu privire la unele dintre aceste expresii sunt necesare unele explicații: sensul lor actual pare total lipsit de orice implicare de tip ritual; și totuși expresii ca a lua la vale, a turna cu găleata își trag seva din scenarii rituale cum ar fi vălăritul și paparudele! A-și aprinde paie în cap și a pune mâna în foc sunt reflexe ale unor rituri cu caracter juridic, după cum a lucra ca la cămașa ciumei ne amintește de un ritual de magie medicală. Dacă privim sensul actual al expresiei a se prinde surate nu vom putea sesiza substratul ei ritual; e necesar să ne amintim că este vorba de un tip de rudenie spirituală, ce se realiza într-un cadru ritual, pe baza unui jurământ. Expresia s-a făcut Drăgaică în capul lor este, la prima vedere, și mai opacă. Sensul actual nu amintește prin aproape nimic de scenariul ritual specific obiceiului agrar numit Drăgaica, de statutul de personaj sacru al fetei ce îndeplinea rolul de Drăgaică sau de ceata ce însoțea Drăgaica pentru a o apăra. Întâlnirea a două cete, fiecare cu Drăgaica proprie, se sfârșea, de obicei, cu o bătaie crâncenă.

Șirul exemplilor ar putea continua, dar credem că exemplele amintite au dovedit cu prisosință existența a numeroase ecouri lingvistice ale scenariilor rituale tradiționale. Dictionarele limbii române înregistrează de obicei, astfel de fapte, deși, în unele cazuri lipsa unor informații suplimentare face greu de recunoscut baza rituală a unor expresii, sintagme etc.

Am întâlnit și un caz mai deosebit: un ritual destul de cunoscut pe teren popular, având numeroase ecouri lingvistice, dar pe care lucrările lexicografice (chiar și DLR) nu le menționează. Avem în vedere ritualul schimbării numelui copilului bolnav. Acest ritual a fost prezentat pe larg de către folcloristul A. Gorovei în lucrarea *Datinile noastre la naștere*, apărută în 1909. Autorul pornește de la un fapt oarecum ciudat:

„De multe ori întâlnim oameni care au două nume de botez, unul care stă scris în actul naștere, făcut la primărie și pe care mai nimeni nu-l știe, și alt nume cu care îl strigă toată lumea” [22]

După ce trece în revistă o serie de informații de ordin istoric, autorul oferă și explicații:

„Când unui părinte nu-i trăiesc copiii ori îs tot bolnavi, ceea ce însemnează că-i chinuiește Necuratul, atunci este datina să i se schimbe numele de botez, crezându-se că sub acest nou nume nu-l va mai recunoaște. Ducă-se pe pustii și-l va lăsa în pace. Schimbarea aceasta se face cu o anumită formă: prin vânzare” [23]

A. Gorovei, descrie întregul ritual cu numeroase amănunte, peste care însă vom trece, oprindu-ne doar asupra unor considerații finale:

„... prin multe ținuturi, de pildă în Bucovina, nici nu se pun nume de sfinți, ci mai cu seamă nume de fiare sălbatică[...] Tot de la această credință este datina moșilor din Ardeal de a-și boteza copiii cu numele Lupu, Grozavu, Ursu ca să fie scutiți de boale și să nu se apropie moartea de dânșii” [24].

Ritualul „vânzării” simbolice a copilului bolnav a mai fost prezentat și de Coșbuc (V. *Elementele literaturii populare*, 242 - 246). În literatura cultă a fost reflectat de Sadoveanu, în *Baltagul* și de Creangă în *Povestea lui Stan Pășitul*, acesta din urmă acordând un anumit rol, în plan simbolic, scenariului folcloric în discuție.

Revenind la observațiile lui Gorovei trebuie să remarcăm faptul că inventarul de nume folosit în cadrul ritualului este mai extins:

Balaur, Crâncen, Rău, Păgân, Urâtul, Urâta, Grozea, Șarpe etc. Un ritual asemanator întâlnim și pe teren slav, cu ecouri lingvistice la fel de interesante: Răzvan („cel rebotezat”), Prodan („cel vândut”), Nevzor („urât”), Nenaș („străin”), Naiden („cel găsit”), Podkidîș („cel părăsit”) [25].

Este posibil ca la baza ritualului amintit să se găsească un element (un rit) specific mitologiei indoeuropene și care a fost moștenit și dezvoltat în mod specific atât de români cât și de slavi.

Faptele prezentate și altele asemănătoare pe care nu le-am inclus în lucrare ne determină să concluzionăm că pe teren românesc au existat, o bună perioadă de timp, două sisteme de denotație personală, complet diferite, unul de esență creștină, celălalt de proveniență păgână; ambele sisteme se realizau în cadrul unor ritualuri specifice, cu actanți și acțiuni specifice cu inventare proprii de nume.

Am putut până acum constata faptul că ritualul amintit este foarte cunoscut pe teren popular și că a lăsat o serie de urme pe teren lingvistic. Am încercat să regăsim aceste ecouri lingvistice în lucrările lexicografice mai importante; vom purta discuția pe baza DLR. S-au urmărit articolele referitoare la cuvinte ca rău, grozav, crâncen, păgân, urs, lup, balaur, șarpe, avându-se în vedere mai ales reflectarea în cadrul acestor articole a faptelor de factură mitofolclorică. Astfel, se regăsesc diverse credințe și superstiții, expresii populare, între care se află și o serie de blesteme, trimiteri la obiceiuri și personaje tradiționale, sintagme populare, astronime, denumiri de jocuri populare sau de elemente de ornamentică tradițională și multe altele. Lipsește orice trimitere la ecourile lingvistice ale ritualului analizat.

Ținând cont de întregul context al discuției se impun câteva sugestii și observații cu implicații lexicografice:

- B.P. Hașdeu considera că un dicționar trebuie să fie o carte de cultură. Pe această direcție se impune înregistrarea în lucrările noastre lexicografice și a faptelor de cultură populară ce prezintă implicații lingvistice;
- în cazul în care, în stadiul actual, nu se mai poate recunoaște baza rituală a unui cuvânt, a unei expresii ar fi necesară o trimitere minimă spre faptul folcloric generator de ecouri în plan lingvistic. În situația unor expresii ca a lua la vale, a lucra ca la cămașa ciumii, evoluțiile semantice produse ar fi greu de înțeles fără o minimă informare mitofolclorică;
- în cazul cuvintelor de tipul celor pomenite de noi ca având implicații pe terenul unor ritualuri (de exemplu, de schimbare a numelui) ar fi necesară și o mențiune de ordin onomastic: „ nume dat copiilor grav bolnavi, supuși ritualului tradițional de schimbare a numelui”. S-ar putea adăuga, în paranteză eventual, și o sursă esențială de informare bibliografică [26]. Chiar dacă DLR, spre exemplu nu este un dicționar onomastic, ar putea cuprinde într-o altă ediție și elementele menționate măcar la sfârșitul articolelor referitoare la lup, urs, șarpe etc.

NOTE

[1] R. Vulcănescu, *Dicționar*, p. 240

[2] D. Udrescu, *Glosar*, p. 28.

[3] D. Udrescu, *Glosar*, p. 101.

[4] P. Caraman, *Descolindatul*, p. 327.

[5] E. Buraga, C. Buraga, *Dănești*, p. 198.

[6] V. Nestorescu, *Românii*, p. 133.

[7] D. Udrescu, *Glosar*, p. 22.

[8] O. Bârlea, *Folclorul*, I, p. 400.

[9] I. Ghinoiu, *Obiceiuri*, 47.

[10] *Ibidem*, p. 118.

[11] T. Pamfile, *Sărbătorile de toamnă*, p. 205, apud V. Bălțeanu, *Spiritualitate*, p. 105.

[12] I. Ghinoiu, *Obiceiuri*, 74.

[13] St. Dumistrăcel, *Expresii*, p. 235.

[14] Udrescu, *Glosar*, p. 28.

[15] A. Fochi, *Datini*, p. 119.

[16] I. Ghinoiu, *Obiceiuri*, p. 105.

[17] I. Ghinoiu, *Obiceiuri*, p. 105.

[18] *Ibidem*, 75.

- [19] Ibidem, p. 91.
 [20] Ibidem, p. 91.
 [21] Ibidem, p. 49.
 [22] A. Gorovei, *Literatură*, I, p. 270.
 [23] Idem.
 [24] Ibidem, 272.
 [25] V. RUSSKAJA *reci*, 5/1976, pp. 15 - 21.
 [26] v.A. Gorovei, *Literatură populară*, I, pp. 270-272

BIBLIOGRAFIE

- Bălteanu, Valeriu (2002). *Spiritualitate și limbă populară*. Iași: Junimea.
 Bârlea, Ovidiu (1983, 1985). *Folclorul românesc, I, II*. București: Minerva.
 Buraga, Ecaterina, Buraga, Costache (1979). *Dăinuiri dănăștene*. Iași: Junimea.
 Caraman, Petru (1997). *Descolindatul în orientul și sud-estul Europei*. Iași.
 Dumistrăcel, Stelian (1997). *Expresii românești*. Iași: Institutul European.
 Fochi, Adrian (1976). *Datini și crezuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea*. București: Minerva.
 Ghinoiu, Ion (1997). *Obiceiuri de peste an*. București: Fundația Culturală Română.
 Gorovei, Artur (1980). *Literatură populară, I*. București: Minerva.
 Nestorescu, Virgil (1997). *Românii timoceni din Bulgaria*. București: Fundația Culturală Română.
 Udrescu, Dumitru (1967). *Glosar dialectal Argeș*. București: Academia Română.
 Vulcănescu, Romulus (1981). *Dicționar de etnologie*. București: Academia Română.
 DA = (1913-1949). *Dicționarul limbii române*. București: Academia Română.
 DDP = Valeriu, Bălteanu (2001). *Dicționar de divinație populară românească*. București: Paideia
 DESLR = Alexandru, Resmeriță (1924). *Dicționarul etimologico-semantic al limbii române*. Craiova.
 DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române* (1998). București: Univers
 DLR = *Dicționarul limbii române, M-Z* (1965-2008). București: Academia Română
 DLRLC = *Dicționarul limbii române literare contemporane, I-IV*. (1955-1957). București: Academia Română.
 DLRM = *Dicționarul limbii române moderne* (1958). București: Academia Română.
 DULR = Lazăr, Șăineanu. *Dicționarul universal al limbii române, Ediția a VI-a*, f.a. Scrisul Românesc.
 MCD = *Materiale și cercetări dialectale, vol.I* (1960). București: Academia Română.

ABSTRACT

With this paper, we shall try to analyse the way in which the linguistic echoes of some folk practices are reflected in the Romanian dictionaries; we will also highlight the spiritual implications of the folk practices described.